

De kortstondige glorie van een Goudse schoolmeester en zijn Toet-Steen van de wereldt (1687)

Paul H.A.M. Abels

Titelpagina van de Toet-Steen van Joannes van Riet (foto Paul Abels)

Van de vele boekwerken die in de loop der eeuwen van de Goudse persen zijn gekomen, hebben vele de tand des tijds niet doorstaan. Soms was de oplage zo klein of de belangstelling zo gering, dat er heden ten dage geen enkel exemplaar van bewaard is gebleven. Zo maakt een Franstalige publicatie in 1853 melding van een boek over 'de moraal', getiteld Toet-steen en geschreven door Johannes van Riet, praeceptor (leeraar) van de Latijnse School in Gouda. Het werk dateert uit het derde kwart van de zeventiende eeuw, maar was halverwege de negentiende eeuw al geheel in de vergetelheid geraakt.¹ In het grote databestand van oude Nederlandse drukken,² noch in de catalogi van grote of kleinere Europese bibliotheken komt dit boek voor. Zeer verrassend was het dan ook dat een exemplaar van het werk van Van Riet deze zomer toch opdook op een veiling in Brussel. Het boek werd gekocht door een onbekende koper, waardoor het opnieuw uit het Goudse zicht is verdwenen. Ook zonder kennis te hebben kunnen nemen van de inhoud van het werk, loont het de moeite nader in te gaan op de achtergronden van de auteur en zijn lotgevallen in Gouda.

1. *Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers* (Brussel 1853) 115.

2. De zogeheten Short Title Catalogue Netherlands (STCN), te raadplegen via de site van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (www.kb.nl)

Achtergronden van de auteur

Johannes van Riet was afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden. Op de titelpagina van zijn boek staat achter zijn naam Bruxell., waaruit mag worden afgeleid dat hij geboortig of in elk geval afkomstig is uit Brussel. Hij is waarschijnlijk rond 1650 geboren en werd rooms-katholiek opgevoed. Gelet op zijn latere functie als leraar van de Latijnse School te Gouda mag ervan uitgegaan worden dat hij een behoorlijke opleiding heeft genoten. In de jaren zeventig zocht hij zijn heil in de Noordelijke Nederland en belandde hij in Leiden, waar hij woonde aan de Celrebroedersgracht. Op 31 juli 1677 ging Van Riet, jongeman van Brussel, in ondertrouw met de weduwe Maria van Delden. Zij was eerder getrouwd geweest met de lakenbereider Egbertus Lenthuyzen.³ Ook zij had een rooms-katholieke achtergrond, maar beide echtelieden besloten belijden af te leggen voor de gereformeerde gemeente in hun woonplaats.

Toen Johannes van Riet en Maria van Delden in het najaar van 1680 naar Gouda verhuisden, konden zij dan ook beiden een kerkelijke attestatie (getuigschrift van leer en leven) voorleggen aan de kerkenraad in hun nieuwe woonplaats. Daarmee werden zij zonder bezwaar toegelaten als lidmaat van deze gemeente en konden zij deelnemen aan het Heilig Avondmaal.⁴ Een dergelijke blijk van goede gereformeerde gezindheid was ook een absolute voorwaarde waarop Van Riet zijn functie van leraar aan de stedelijke Latijnse School kon bemachtigen. Wanneer hij deze aanstelling kreeg is in de archieven niet meer te achterhalen, maar het ligt voor de hand dat zij de directe aanleiding is geweest voor de verhuizing van het echtpaar naar Gouda.

Halverwege 1681 beviel Maria van Delden van een tweeling, Marija en Peetrus, die op 11 juni van dat jaar ten doop werden gehouden in de Sint-Janskerk. Tot de doopgetuigen behoorden mr. Anthonie Sauvé en zijn echtgenote.⁵ Genoemde getuige was schrijfmeester van de Latijnse School en daarmee een directe collega van Van Riet. Uit de wel bewaard gebleven jaarrekeningen van de Latijnse School over de jaren vanaf 1682 kan opgemaakt worden dat Van Riet een aanstelling kreeg als

praeceptor (leraar) van de vierde klas (“de vierde schoole”), waarvoor hij een voor die tijd niet geringe jaarwedde van 370 gulden kreeg. Op 1 februari 1687 werd dit salaris met 25 gulden verhoogd.⁶ Een dergelijk inkomen stelde hem waarschijnlijk in staat op eigen kosten een boek met zijn filosofisch-theologische opvattingen uit te geven.

Toetsteen van de wereldt

Dankzij veilinghuis ‘The Romantic Agony’ in Brussel kennen wij nu in elk geval de volledige titel van het boek van Johannes van Riet en beschikken wij over een foto van de titelpagina. De volledige titel van het werk luidt: Den toetsteen van de wereldt, dewelcke niet alleen de voornaamste gebreken en sonden die de menschen onderworpen zijn, maar ook heylsaeme middelen tot verbeteringe en weg-neminge der selve, aanwijst. Het boek is gedrukt in octavo-formaat en telt 431 pagina’s. Deze worden voorafgegaan door 16 ongenummerde bladzijden en afgesloten met een register van 8 eveneens ongenummerde pagina’s. De titelpagina toont verschillende Goudse kenmerken. Allereerst vermeldt Van Riet prominent dat hij “praeceptor in de Grootte Schoole der Stad GOUDA” is. De vermelding van zijn functie lijkt overduidelijk bedoeld als aanbeveling.

Ook het impressum is Gouds: het boek is gedrukt “Ter Goude, by Justus vander Hoeve” in 1687. Van der Hoeve, zoon van Willem van der Hoeve die eveneens als boekdrukker werkte, was pas enkele jaren daarvoor als zelfstandig drukker begonnen aan de Wijdstraat. Van zijn hand verschenen tussen 1684 en 1702 slechts een kleine twintig titels. Zijn fonds is zeer divers. Naast een belangrijk werk van de Goudse remonstrantse predikant en hoogleraar Philippus van Limborch en een katholiek ge-

3. Stadsarchief Leiden, Ondertrouwregister NH Kerk Leiden, resp. 31-7-1677 en 24-4-1666. In de Digitale stamboom wordt Van Riet abusievelijk aangeduid als Van Rier.

4. SAMH, Archief NH Gemeente Gouda, Lidmatenregister, 6-10-1680.

5. SAMH, Archief NH Gemeente Gouda, doopboek, 11-6-1681.

6. SAMH, Archief Latijnse School, inv.n.r. 38: jaarrekeningen.

schrift van Johannes Huwé, drukte hij bijvoorbeeld ook het zeer omstreden boek van de uit de Goudse gereformeerde gemeente gestapte zilversmid Johannes Liesens. Het, zoals hierna zal blijken, onaangepaste werk van Van Riet paste uitstekend in dit gezelschap.

Zeer opmerkelijk is verder het vignet op de titelpagina. Dit vignet van Vrouwe Fortuna zal de lezers van deze rubriek bekend voorkomen, want het siert ook alle afleveringen van Goudana. Dat Vander Hoeve dit vignet gebruikt is opmerkelijk, aangezien het enkele decennia eerder de meeste drukwerken van de Goudse boekdrukker Jasper Tournay sierde. Mogelijk heeft hij het uit de nalatenschap van Tournay weten te kopen en het voor deze gelegenheid hergebruikt. Ondanks deze Goudse kenmerken bleek niet iedereen in Gouda geporteerd te zijn van de persoonlijke opvattingen die Van Reit in zijn boek tentoonspreidde.

De auteur verdwijnt uit Gouda

Kort nadat het boek van Van Riet van de persen kwam, trok het de aandacht van de gereformeerde kerkenraad. Een afvaardiging boog zich over de inhoud van zijn geschrift en rapporteerde op 21 september 1687 dat “De toetsteen van de wereltd” weinig goeds bevatte en dat het boek naar haar oordeel beter niet had kunnen verschijnen.⁷ Rond dezelfde tijd kwam ook zijn echtgenote Maria van Delden in aanvaring met de kerkenraad. Op 18 augustus hadden de ouderlingen tot hun verdriet geconstateerd dat deze vrouw, die afkomstig was uit de rooms-katholieke kerk en gereformeerd was geworden, toch weer “haarselvs vergeten hadde met verscheijde maalen haer te laten vinden in de paapsche godsdiensd”. Omdat zij inmiddels geheel uit de gereformeerde kerk

wegbleef en ook haar man Johannes van Riet leek te wankelen, werden beiden in de consistoriekamer ontboden.

Van Riet gaf tegenover de kerkenraad als verklaring voor het wegblijven van zijn vrouw, dat zij in de Sint-Jan “geen bequaame sitplaatse konde krijgen”. Maria beweerde niet vaker dan één of twee keer de mis te hebben bijgewoond en zei dat er wel meer gereformeerden waren die dit deden. Dat mocht men haar toch niet kwalijk nemen, zo stelde zij, want “het stond haar vrij ende sij was in een vrij land”. De kerkenraad erkende dat er een probleem was met de zitruimte in de kerk en zegde toe hier iets aan te zullen doen. De gereformeerde broeders namen echter geen genoegen met haar – in onze oren nogal modern klinkend – vrijheidsdenken. Beiden verlieten daarop woedend de kerkenraadskamer, waarbij Maria nogmaals liet weten “dat men haar dat in een vrij land niet konde beletten”.⁸

De Goudse kerkenraad probeerde op 2 oktober het echtpaar nogmaals op andere gedachten te brengen, maar tevergeefs. Maria bleef bij haar mening dat het haar vrijstond de katholieke mis bij te wonen en met Johannes van Riet viel ook weinig te beginnen. Zijn opstelling noemden de ouderlingen “onnosel”, hetgeen zij toeschreven aan het feit dat hij ook zelf rooms-katholiek was geweest. Beide echtelieden mochten daarom voorlopig niet meer deelnemen aan het Heilig Avondmaal.⁹

Het negatieve oordeel over zijn boek en de problemen van hem en zijn echtgenote met de Goudse kerkenraad bleven waarschijnlijk niet onopgemerkt bij de werkgever van Van Riet. Toen de praeceptor zich in de eerste dagen van 1688 tegenover enkele scholarchen (schoolbestuurders) liet ontvallen dat hij erover dacht uit de stad te vertrekken, werd het stadsbestuur hiervan onmiddellijk in kennis gesteld.¹⁰ De magistraat besloot daarop op 12 januari dat de scholarchen met Van Riet over beëindiging van zijn contract zouden spreken. Dat bij de ontslagoverwegingen ook de kwesties rond het boek en de kerkgang van de schoolmeester een rol hebben gespeeld, zou afgeleid kunnen worden uit de bijgevoegde cryptische zin: “mitsgaders dat haer Ed. nogh eenige andere saecken hadden tot sijner lasten daer de schoole veel aen gelegen was”.¹¹ Kort daarna moest Van Riet zijn klas overdragen

7. SAMH, Archief NH Kerk, kerkenraadsacta, 21-9-1687.

8. SAMH, Archief NH Kerk, kerkenraadsacta, 18-8-1687.

9. SAMH, Archief NH Kerk, kerkenraadsacta, 2-10-1687.

10. SAMH, Oud Archief, inv.nr. 2796: aantekeningenboek scholarchen, fol. 12v.

11. SAMH, Oud-Archief, kamerboek 1688.

aan zijn opvolger Johannes Roosendael en verliet hij met zijn vrouw de stad. Hun bestemming is onbekend, maar gelet op hun hang naar het katholicisme ligt het voor de hand te veronderstellen dat zij teruggekeerd zijn naar de Zuidelijke Nederlanden.

Waarde

Met het vertrek van Van Riet verdween hij in de mist van de geschiedenis, net als zijn boek dat in juni 2008 kortstondig opdook op de veiling in Brussel. Gelukkig hebben we de foto nog, om een bekend televisieprogramma aan te halen. Het zeer zeldzame boek werd voorafgaand aan de veiling getaxeerd op 200 tot 350 Euro, maar ging uiteindelijk voor 650 Euro (exclusief 21% veilingkosten) in andere handen over. Het is te hopen dat die handen zich ergens in de buurt van Gouda bevinden, zodat we ooit nog eens kennis mogen nemen van de in dit boek opgetekende ideeën van schoolmeester Van Riet.